

Seminar: Nazismen i Norge
Sommersemester 1997
M.A. Kari Uecker

Minoritet og samfunn:
Sigøynere i Norge og Tyskland
En sammenlignende analyse av fortid, nåtid og framtid

Andreas Balsliemke
Deutsch, Sozialwissenschaften (Sek II/I)
12. Semester
Von-der-Tinnen-Str. 25
D - 48145 Münster
Tel.: 0251 / 392017

Innhold

	Side
Innholdsfortegnelse	2
Innledning	3
Frakomsten av Roma i Norge og Tyskland	4
Noen aspekter ved kulturen til norske og tyske reisende	5
Hvordan det norske samfunnet forholdt seg overfor Roma	8
Hvordan det tyske samfunnet forholdt seg overfor Roma	10
Forholdet mellom samfunnet og romaminoritet i Tyskland og Norge i dag	15
Historisk sammenfatning	17
Emnet i sammenhengen med et seminar om nazismen i Norge	18
Litteratur	19

Innledning

„Dreifach haben sie mir gezeigt, wenn uns das Leben umnachtet, wie man's verraucht, verschläft und vergeigt, wie man es dreimal verachtet“, heter det i den tyske folkesangen „Drei Zigeuner fand ich einmal“, som ble skrevet ned i 1838 av N. Lenau. Melodien er fra 1911 og ble lagd av Th. Meyer-Steineg. Til tross for denne pejorative strofen kan man i hele sangen føle en viss misunnelse mot det frie livet som sigøynere levde: „Nach den Zigeunern lange noch schau'n, muß ich im Weiterfahren ...“, er begynnelsen til sangens siste strofe.¹

Den samme følelsen av misunnelse får man når man hører på en låt som, så vidt jeg vet, ble skrevet av Reinhard Mey i 1972: „Musikanten sind in der Stadt“ handler riktignok ikke direkte om sigøynere men om sangere. Men hvis man ser på de vanlige fordommene folk pleide å ha mot sigøynere er det lett å erkjenne at sangen kan ha dreidd seg om denne folkegruppen før Reinhard Mey byttet ordet „Zigeuner“ mot „Musikanten“. Sangen viser noe, som jeg også ble fortalt fra faren min og fra andre eldre mennesker: nemlig at fastboende folk vanligvis hadde en svært sterk mistro mot det reisende folket. Man trodde at de stjal hva de kunne få tak i, at de var uærlige og arbeidsskye. Men samtidig gikk det en stor fassinasjon ut fra dem, ikke minst fordi de hadde muligheten til å reise når og hvor de ville.

Ordet „Zigeuner“ hadde og har en svært negativ klang og ble, ikke minst derfor, assosiert med uttrykket 'ziehende Gauner', selv om etnologene er enige i at begrepet stammer fra det greske uttrykket „athinganoi“, som henviser til ætlinger til gnostikeren Simon Magus og renhetslovene deres. Ordet fins i mange europeiske språk: „adsingani (latinsk), cigan (bulgarsk), tigan (romansk), cigan (polsk), cygan (russisk), tschingiane (tyrkisk), gypsies (engelsk), zigeuner (tysk), sigøynere (norsk) ...² Tar man bare de historiske røttene i betraktning er uttrykket „sigøyner“ altså ikke negativ, men heller en beskrivelse av et viktig trekk i den religiøse kulturen (renhetslovene) til en stor del av det folkeslaget denne oppgaven skal dreie seg om: Roma. „Roma“ (entall „Rom“) er en betegnelse fra „Romani“, språket til de europeiske sigøynere, og omfatter alle folkegrupper som tilhører folkeslaget. Ordet har kommet i den politisk korrekte diskusjonen i de siste år og har (ennå) ikke en helt så negativ tendens som benevnelsen „sigøynere“.

I denne oppgaven skal jeg beskrive noen viktige trekk ved historien og nåtiden til denne folkegruppen og jeg skal gå inn på det problematiske forholdet som det fastboende flertallet i samfunnet alltid har hatt overfor den omtalte (ofte reisende) folkegruppen, som i Norge derfor nå gjerne politisk korrekt blir kalt for „de reisende“.³ Mens jeg i referatet mitt bare gikk inn på den katastrofale utviklingen i forholdet mellom den herskende norske majoriteten og den gruppen som i Norge vanligvis ble kalt for „fantene“, gikk det opp for meg at jeg visste mer om de reisende i

1 se Klusen, Ernst: Deutsche Lieder. Frankfurt a.M. 1995. S.542 og 843

2 se Reemtsma, Katrin: Sinti und Roma. Geschichte, Kultur, Gegenwart. München 1996. S18

3 se Schlüter, Ragnhild: De reisende. En norsk minoritets historie og kultur. Oslo 1993.

Norge enn om Sinti, romaslekten i Tyskland. Nå har jeg også lest en del om den, og derfor skal det nå være mulig å beskrive begge deler.

Frakomsten av Roma i Norge og Tyskland

Både i Norge og i Tyskland fantes det i fortiden — og fins det i dag — folkegrupper som er i slektskap med andre europeiske Roma. I Norge ble de kalt for „fant“ (på Sørlandet), „splint“ (på Vestlandet) og „tater“ (på Østlandet og i Trøndelag), og offisielt ble de vanligvis betegnet som omstreifer. Selv kalte de seg for „reisende“ eller „vandriar“.⁴ Det siste er sannsynligvis heller et svensk uttrykk. I Tyskland ble folkegruppen nevnt som „Zigeuner“, mens de selv kalte seg for „Sinti“.

Et hyppig — og samtidig kanskje litt tendensiøs — spørsmål er, hvor og når den reisende folkegruppen har oppstått. Svarene har vært så forskjellige som tidene da de ble stilt i. Men selv om det ennå ikke fins noe sikkert svar, kan man konkludere at svarene bygger på to forskjellige forutsetninger: noen ganger ble gruppens eksistens forklart ut fra rasiske eller etniske kriterier og noen ganger er det en sosial perspektiv som preger forklaringen.

Eilert Sundt, som noen ganger blir betraktet som den første norske sosiologen, offentliggjorde i 1850 en bok om „Fante- eller landstrygerfolket i Norge“. Han studerte ikke bare vandriarenes frakomst men også deres levemåte. Sundt mente at de norske reisende var ætlinger av storvandrere og småvandrere. Storvandrere var i Sundts øyne sigøynere som stammet fra Sør-Europa og Asia, småvandrere kom fra Tyskland og fra andre land fra Nord-Europa. Senere forskning har så vist at Sundt i prinsippet lo ganske riktig. Selv om det inntil i dag ikke har vært mulig å finne nøye ut hvor og når folkegruppen begynte reisen sin og hvilken vei den tok, gjelder det etter noen språkvitenskaplige undersøkelser for å være sikkert at de første Roma kom fra Nordvest-India.⁵ Samtidig kan man være sikkert på at de reisende alltid har blandet seg med den fastboende befolkningen i de landene folkevandringen deres kryste. Dette er vel også forklaringen på at de reisende i Norge bare i liten grad er i slekt med søreuropeiske sigøynere, men at de sannsynligvis i stor utstrekning er etterkommere av nordeuropeiske og særlig skandinaviske folk, mens slektskapet mellom Sinti i Tyskland og Roma for eksempel i Romania er mye større.⁶

Hvis folkegruppen derimot blir betraktet som et sosialt fenomen, så er det ganske stor enighet om at de reisende også er ætlinger av folk som av en eller annen grunn ble utstøtt fra et lokalt samfunn og som derfor sluttet seg til en gruppe nomader. Det er for eksempel mange som gjennom historien har mistet gård på grunn av katastrofer eller kriger. Særlig er trettiårskrigen, som gjorde mange hjemmeløs, blitt nevnt, men det er like mulig å gå tilbake til krystogene i tolvhundretallet eller utbredelsen av det osmaniske riket særlig i det fjortende århundre. Denne gruppen (sammen med den opprinnelige romagruppen) ble forsterket av folk som tjente pengene sine med arbeid som ikke gjaldt for å være en

4 Se Schlüter S.13 ff.

5 se Reemtsma S.13 ff

6 se Schlüter S.13 ff og Reemtsma S.13 ff

ærlig oppgave: flåer, hestekastrerer, skornsteinsfeiere etc. Disse oppgavene hver absolutt nødvendige, men gjaldt til tross for dette ikke noe i lokalsamfunnet.

Best er det trolig en fremgangsmåte som tar både den sosiale og den etniske aspekten in i argumentasjonen: Betrakter man språket til de norske (og selvfølgelig også til de tyske) reisende, så ser man stor slektskap med språket av søreuropeiske Roma. Og dette språket kan føres tilbake til indiske språk. Ser man derimot på genealogiske studier, så viser de seg, at folkegruppen i Norge stammer heller fra nordeuropeere. Det er altså, mener jeg, ganske sannsynlig at flyktninger fra India og andre søreuropeiske land har blandet seg med folk fra Nord-Europa som sluttet seg av en eller annen grunn til den reisende gruppen. Desto lengre man kommer til nord, desto sterkere er den genealogiske innslag fra nordeuropeere. Dette syns, mener jeg, ganske plausibel.

Noen aspekter ved kulturen til norske og tyske reisende

Det er cirka åtte millioner Roma som i dag lever i Europa. Disse fordeler seg ulik på de forskjellige nasjonene. De fleste lever i Romania (2 Mio), Bulgaria (0,8 Mio) og Ungarn (0,6 Mio). I Tyskland er det omtrent hundretusen Sinti og Roma, mens det i Norge i dag bare bor cirka tusen. Nøyte tall fins det derimot ikke fordi det er vanskelig å telle hvem som tilhører gruppen: Bortsett fra den reisende delen av folkegruppen som er sterk i slekt med søreuropeiske Roma (og som vanligvis bare blir assosiert når en taler om „sigøynere“) er det også mange som er bosatt, som stammer heller fra nordeuropeere eller begge deler. Ikke bare i Norge fins det nemlig småvandrere, som nesten ikke har forfedre fra India; dette gjelder også for „Jenische“ i Tyskland, „tinkers“ i England og særlig Irland og „Voyageurs“ i Frankrike. Det er altså ikke riktig hvis Dagbladet, hvor jeg fant en artikkel om emnet i en lørdagsavis i juni 1997⁷, angir antallet sigøynere i Norge med 345 og setter dem på lik linje med tallet reisende som får eller har fått sosialhjelp.⁸

Når en vil si noe om kulturen til Roma generelt, så er dette vanskelig fordi de utgjør et folkeslag med store forskjeller fra land til land, fra gruppe til gruppe, fra slekt til slekt og også fra reisende til bosatte. Det er derfor nesten bare mulig å beskrive noen generelle kulturtrekk for så å sette oppmerksomheten særlig på Sinti i Tyskland og på vandriarene i Skandinavia. Generelle kulturelementer som gjør Roma forskjellige fra befolknings flertallet (men til dels også intern) er ifølge Katrin Reemtsma særlig

- a) behovet for å skille seg fra flertallet,
- b) språket som kan være veldig dialektpreget men som stammer fra Romani,
- c) den familie- og slektskaporienterte sosialstrukturen,

⁷ Takk for at jeg fikk artikkelen tilsendt, Kari! Den var interessant, særlig fordi den var så problematisk. Jeg skal komme tilbake til den senere.

⁸ Se Schlüter S.18 og Reemtsma S.57 ff.

- d) former for politisk og sosial selvforvaltning, ofte men ikke alltid med en monarkisk struktur,
- e) et sosialt kontrollsystem som baserer på rituell renhet og urenheter,
- f) yrkestrukturen som legger stor vekt på selvstendighet,
- g) en egen historieoppfatning som reisende eller som bosatte gruppe,
- h) en religiøs kultur hvor en katolsk, protestantisk eller muslimsk basis blir blandet med eldre religiøse elementer fra romakulturen,
- i) barnenes sosialisasjon som er veldig sterk knyttet til den voksne verden,
- j) skillet mellom mann og kvinne og
- k) betydningen til bryllupet.⁹

Sinti i Tyskland er i sterk slektskap med Sinti i Nord-Italia, Nederland og Belgia og med Manush i Elsaß. Som alle romagrupper skiller de seg sterk fra andre grupper og også fra befolknings flertallet, men samtidig må man si at forskjellene er mer usynlige enn folk flest forestiller seg. For eksempel er de aller fleste Sinti bosatte; mange har egen gård, andre jobber som skuespiller, musikere eller dukkespillere men har fast bolig, og reiser, om overhodet, bare om sommeren. Det er altså, i motsetning til det befolknings flertallet tror, veldig få sigøynere som ikke er bosatte! Den sosiale strukturen til Sinti og Roma ble i Tyskland mer enn i andre land ødelagt i det tredje riket. Det er særlig den sterke familie- og slektskapsorienterte kulturen som ikke eller bare til dels overlevde trettitallet. Derfor stemmer folkemyten om sigøynere også her ikke lenger: farende folk er i Tyskland, om de overhodet reiser, sjelden underveis med en stor slekt.

Sinti er i flertallet katolsk (bare noen er evangelisk eller tilhører andre menigheter), men troen deres omfatter en del ikke-kristlige elementer som renhetsritene, forfedrekulten og troen på ånder av de døde. Selv om de aller fleste altså i dag er bosatte konserverer tradisjonene følelsen av den reisende levemåten, som ennå er veldig viktig for folket.

Bortsett fra den 'opprinnelige' delen av Roma i Tyskland som vanligvis tilhører gruppen som kaller seg for Sinti er det to andre grupper Roma i Tyskland som kom først i dette århundre. For det første er det en del de såkalte „Gastarbeiter“ som regjeringen hentet i femti-, seksti- og søttitallet. Disse Roma er i de fleste tilfeller bosatte industriarbeidere, som etter hvert hentet slekten sin til Tyskland og som lever her mer eller mindre integrert i det lokale samfunnet. For det andre er det en gruppe flyktninger fra Jugoslavia men til dels også fra Romania og andre østeuropeiske land, hvor de fikk det særlig vanskelig etter at de kommunistiske regimene ble styrtet og ettersom nasjonalismen slo gjennom. Noen har fått asyl i Tyskland, men de aller fleste har det ikke, og mange måtte allerede reise tilbake til landene sine, hvor de så hadde de enda mer vanskelig enn før.

Når det gjelder de norske reisende har jeg nesten ikke noen (troverdige) informasjonen om hvordan de lever i dag. I Dagbladet var det for to måneder siden en artikkel med tittelen „slakter sigøyner-satsing“ der det het at landets myndigheter ikke vet „hvor de norske

⁹ se Reemtsma S.60 ff.

sigøynere befinner seg¹⁰.¹⁰ Jeg har lite tro på det som stod i Dagbladet, for hvis det i fortiden noen hadde oversikt over hvem som var sigøyner og hva han eller henne gjorde, så var det staten og særlig politiet. Og i Tyskland har dette ikke eller bare i liten grad forandret seg.¹¹ Det har alltid vært og er ennå vanlig at de som fra statens side beskjeftiger seg med konflikten mellom befolknings flertallet og Roma og som egentlig skulle hjelpe denne folkegruppen har mer eller mindre åpenbare fordommer. Rådgiveren Karin Zetlitz i det norske Sosialdepartementet er et av mange eksempler på dette. Hun var ifølge Dagbladet „statens sigøynerkonsulent på 70-tallet“¹² og blir derfor ukritisk sitert som en person som var positivt engasjert i saken: At hun i en bisetning uttaler at folkegruppen i hennes øyne har „generelle negative trekk“¹³ kan man derfor bare forstå hvis man vet at det var hennes og statens hensikt „å bryte med sigøynernes reising og særvaner“¹⁴. Det blir altså tydelig at formålet med den norske sigøynerpolitikken inntil nå ennå har vært å ødelegge det spesielle ved romakulturen.

Det er derfor at jeg valgte å skrive litt om hvordan de reisende levde i Norge i fortiden. På den måten er det ikke bare mulig å henvise til kulturelle differenser i motsetning til flertallet men også til den positive betydningen farende folk fikk i Norge på grunn av at de reiste rundt i landet.

En egenart av de norske reisende (i motsetning til f.e. de tyske) var at en stor del bare om vinteren drog med hest og vogn, mens de i våren byttet utstyret mot en båt. Om sommeren var det mange som reiste med skøyter. Dette gjelder i særlig grad fantene på Vestlandet. Samtidig kan man si at ikke alle reisende var så rike at de kunne reise med skøyte eller hest og vogn. Mange måtte klare seg med en enkel båt eller en esel, en sykkel eller til og med reise til fots. Man kan tenke seg at det i Norge ikke var enkelt å greie seg på den måten.

I eldre tider overnattet de reisende gjerne på gårder, men også på husmannsplasser eller i pensjonater. Der solgte de produktene sine eller jobbet på en eller annen måte. Maten fikk de ofte fra gjestgiveren, men det kunne også skje at det var omvendt hvis gjestgiveren var fattig. Ikke minst på grunn av fordommene som de reisende møtte var de mindre velkomne hos rike og mer hos fattige bønder. Den fattige befolkningen hadde sjeldnere fordommer mot den reisende folkegruppen. Hvis man ikke kunne få plass på en gård eller var på reise levde man også under åpen himmel eller i telt; noe som selvfølgelig bare var mulig om sommeren. Av og til skjedde det også at noen slekt sluttet seg sammen og grunnlagde en liten bygd. Det har altså skjedd i alle århundre at en del av den reisende folkegruppen bosatte seg som bønder, og det uten tvang fra staten.

De reisende i Norge og andre land hadde ofte spesielle erverv, som enten gjorde det mulig eller nødvendig å reise fra bygd til bygd. Mennene behersket ofte en håndverksyrke i et av de følgende områder:

10 se Ergo: Thomas: Slakter sigøynersatsing. I: Dagbladet 28.6.1997. S. 12 f.

11 se Reemtsma S.124 ff.

12 se u.n.: Staten vet ingenting. I: Dagbladet 28.6.1997. S. 12 .

13 se u.n.: Staten vet ingenting. I: Dagbladet 28.6.1997. S. 12 .

14 se u.n.: Staten vet ingenting. I: Dagbladet 28.6.1997. S. 12 .

- a) Hester: De var dyrlege, kastrede hester (noe som var en farlig jobb), var hovslagere eller bedrev hestehandel.
- b) Tre: De var stolmakere, dreiere eller noe in den retning.
- c) Bein/ Horn: De lagde kammer, skjeer, drikkehorn etc..
- d) Metall: De lagde knapper, beltespinner, var smed, knivsmed, urmakere, lagde dekorative ting av sølv, bedrev skraphandel eller handel med antikviteter.
- e) Jord: De var gård- eller skogsarbeidere.

Også kvinnene bidrog selvfølgelig til ervervet, og det ofte på lik linje som mennene:

- a) Medisin: De var leger, som arbeidet med urter, pulvere men også med magi.
- b) Magi: De spådde framtiden ved å lese i hånden eller kafferester, noe som ifølge Ragnhild Schlüter ikke bare var skuespill men også forutsatte en del psykologisk kunnskap.
- c) Håndverk: De lagde husgeråd, tekstiler, heklet, sydde og broderte ting til salg.
- d) Handel: De drev handel med nesten alt man kan tenke seg.

De norske reisende hadde et eget språk med sterk tilknytning til asiatiske språk, med romani, men også med mange ord fra norsk og andre europeiske språk. Språket har også mye til felles med „Rotvelsk“ som er språket til de tyske Sinti. Dessuten hadde de en slags tegnspråk med kvister som gjorde det mulig å kommunisere over en viss distanse.

I en små semesteroppgave som denne er det bare mulig å nevne noen trekk ved kulturen til de norske og tyske reisende og til Roma generelt. For dem som er interessert i mer detaljerte informasjoner kan jeg bar henvise til boken „De reisende“ av Ragnhild Schlüter og boken „Roma und Sinti“ av Katrin Reemtsma. Særlig Reemtsma tilføyde boken sin en lang litteraturliste, selv om hun advarer at nesten alle bøker om sigøynere inntil nå er skrevet med en allmenn negativ tendens.

Det er ganske få forskere som inntil nå går inn på de positive utviklingene som gikk ut fra at det fantes en gruppe av befolkningen som reiste fra sted til sted og som på den måten skapte en mobilitet i f.e. tekniske utviklingen som ellers ikke hadde vært mulig. Fordi de reisende kom gjennom hele landet og også i andre land og fordi farende folk svært ofte hadde en håndverksyrke, tok de opp nye teknikker så snart som slike var blitt utviklet og spredde dem på den måten i landet. Isteden for å undersøke det som var positiv ved at en del av befolkningen ikke valgte en bosatt levemåte har forskningen og politikken i hele historien inntil nå nesten bare satt oppmerksomheten på de negative trekk ved et reisende liv. Og også derfor har formålet alltid vært å utslette romakulturen.

Hvordan det norske samfunnet forholdt seg overfor Roma

Som man kanskje kan tenke seg ble de norske reisende forfulgt i nesten hele historien.¹⁵ Allerede et landslov fra 1276 forbud det å huse

¹⁵ se Schlüter S.71 ff.

farende folk. Fra og med 1536 kunne reisende bli landsforvist, og i 1589 ble det til og med bestemt at sjefen til en reisegruppe (ofte kalte han seg for kong) skulle bli henrettet. Fra og med 1604 skulle det etter en ny lov organiseres årlige inkvisisjoner (såkalte fantejakter), og selv om de vel ikke fant sted i en årlig rytme men heller når en eller annen anledning til å forfølge fantene dukket opp fantes fantejaktene helt til 1907.¹⁶

Også kirken gjorde sin del til å formørke de reisendes liv: Biskopene forbudt allerede i 15. århundre at prestene kunne hjelpe reisende folk på hvilken som helst måte. De fikk ikke bli døpt, fikk ikke konfirmasjon (og dermed heller ikke undervisning i skrift og språk), kunne ikke gifte seg, fikk ikke den siste velsignelse og ble heller ikke begravd på kirkegård.¹⁷

Ettersom reisende ofte var fredløse og ikke hørte hjemme under en fogderi eller noen annen herskapsinstans, kunne de bli satt i fengsel uten lov og dom. Noen kommuner (særlig hvis de ikke ville at fattighjelpen skulle belastes på grunn av reisende) ansatt såkalte „ståtarkonger“, som var bygdevektere med ganske stor makt. De skulle hindre fremmede fattige i å reise inn på kommunens territorium, og noen drev dette så langt at de bare drepte fattigfolket. Midt på 1700-tallet ble det innrettet såkalte tukthus og slaverier. Man arresterte såkalte „arbeidsskye“ personer som på den måten kunne utnyttes som billig arbeidskraft. Samtidig gav man undervisning i kristendom, slik at de reisende kunne bli konfirmert. På den måten kunne farende folk nå også få en legitimasjon.¹⁸

Etter at Eilert Sundt i 1850 hadde skrevet boken sin om fantene ble de sett på som et sosialt fenomen som man ville bekjempe. På den ene siden tenke man å „redde dem tilbake til samfunnet“¹⁹; på den andre siden ville man redde samfunnet for smittefare som man trodde gikk ut fra reisende folk. Man prøvde nå å bosette voksne reisende og bortplasserte barna deres i fosterhjem. Men planen fungerte dårlig: For det første hadde de reisende en egen kultur (som selvfølgelig ikke ble anerkjent som en kultur) som de gjerne ville beholde. Derfor flyktet barnene hjem til foreldrene sine og bosatte vandriar begynte å reise igjen, om nødvendig ut av landet. For det andre eksisterte det mange kommuner som ikke ville ha bosatt fantene på egen terreng og som derfor prøvde å få dem veg. Flere kommuner bevilget dem „selv i trange økonomiske tider“²⁰ til og med penger slik at de kunne forsvinne.²¹

Den såkalte vergerådsloven („Lov om behandling av forsømte børn“) fra 1906 og den såkalte løsgjengerloven („Lov om løsgjengeri, betleri og drukkenskap“) fra 1910 sørget ved århundreskiftet for at det kom fart inn på arbeidet mot de reisende. Nå var det lovlig (altså ikke lenger bare en lokal måte å behandle reisende på) å arrestere voksne reisende til tvangsarbeid. Samtidig ble barna deres, så lenge de var under 16 år, tvangsadoptert til fremmede familier eller til barnehjem. Der ble også de ofte brukt som billig arbeidskraft. Hensynet med ordningen var både å tvinge reisende folk til et bosatt liv og å kutte barna fra slekten og dermed fra kulturen som på den måten skulle bringes til å dø ut. Barna

16 se Schlüter S.76

17 se Schlüter S.73

18 se Schlüter S.74 ff.

19 Schlüter S.78

20 Schlüter S.78

21 se Schlüter S.78 ff.

fikk ikke lov til å ta imot besøk fra slektingene sine, heller ikke fra foreldrene. Fram til 1970 ble nesten alle barn av farende folk tvangsadoptert.²²

Fra og med 1908 ble det innrettet „arbeidskolonier“, et slags stor bondegård med omkring ti hus til reisende familier, med skolehus, barnehage, butikk, etc. Der skulle de reisende vennest til disiplin i arbeidslivet. Ordningen gjaldt for å være ‘frivillig’, men ble etter hvert den eneste mulighet for en reisende familie til å beholde barna sine. På arbeidskoloniene ble de reisende kontrollert nøye. Romani, språket deres, var forbudt, lik som samtaler om kulturen til det reisende folket. Arbeidskolonier omfattet den største delen av den (tidligere) reisende befolkning, og de ble til dels holdt i gang inntil 1989. Først da ble det lovfestet at de reisende skulle behandles på lik linje med andre statsborgere.²³

I mellomkrigstiden ble det mye tale om folkekarakter og raser. Etter forskernes (og befolkningens) mening kunne raser ha gode eller dårlige egenskaper. Det norske folket hadde selvsagt svært gode egenskaper, mens andre folkeslag som samer eller fanter ble betraktet på som mindreverdige. Derfor syntes man at det var viktig å få kontroll over dem, slik at de ikke kunne blande seg med høyverdige folk. Dette kalte man for eugenikk eller rasehygiene. Politikken overfor den reisende befolkningsdelen var nå ikke lenger preget av tanken om å redde denne gruppen tilbake til det etablerte samfunnet. Derimot ville man nå få mest mulig kontroll over og distanse til dem, og helst ville man sikkert ha utryddet fantene.²⁴

Fra 1927 ble de norske reisende registrert i sentrale kartoteker. Og fra 1934 kunne såkalte „lavtstående“ individer (som de reisende ble sett på, men blant annet også homofile og sinnssyke) bli tvangssterilisert. For å bevise at et menneske var lavtstående kunne man henvise til kriminalitet hos slektinger. Det var nok. Steriliseringen foregikk fra 1935 helt til begynnelsen av 1950-årene. Antallet steriliserte er ikke kjent ennå. Samtidig ble det nesten umuliggjort at reisende fikk næringsbrev.²⁵

Okkupasjonstiden betydde ikke noen stor forandring for de reisende. De ble fortsatt misbrukt som billig arbeidskraft, særlig i militær anleggsarbeid, og de ble fortsatt tvangssterilisert. Selvfølgelig ble faren til å bli deportert en psykisk ekstrabelastning, men det skjedde sjelden. Det farende folket fikk heldigvis relativt lite oppmerksomhet verken fra Quislings regjering eller fra den tyske okkupasjonsmakten. Derfor betydde heller ikke den tyske kapitulasjonen noen stor befrielse for de reisende. Fortsatt ble de tvangssterilisert (til cirka 1950), barna deres ble tvangsadoptert (til cirka 1970) og de ble fortsatt satt i arbeidskolonier (som først ble nedlagt i 1989). Så kom det dessuten i 1951 en „dyrevernsslov“ som sørget for å hindre de reisende i å ha en hest til å frakte seg selv eller varene sine. Dette ble nemlig forbudt. Loven ble opphevd i 1974, der det nesten ikke lenger fantes noen reisende i Norge.²⁶

22 se Schlüter S.79 ff.

23 se Schlüter S.82 ff.

24 se Schlüter S.89 ff.

25 se Schlüter S.90 ff.

26 se Schlüter S.92 ff.

Hvordan det tyske samfunnet forholdt seg overfor Roma

Historien var ikke bedre i Tyskland. En av de første skriftlige kilder som omhandler sigøynere er fra 1424. Det er noen setninger i en dagbok av Andreas Presbyter von Regensburg. Han skrev: „Ebenso wanderte in diesen Zeiten ein gewisser Stamm der Cingari, gewöhnlich Cigäwnär genannt, in unseren Ländern. [...] Dieses Volk [...] eignete [...] sich den Besitz anderer geschickt durch Diebstahl an. [...] Im Volke wurde [...] gesagt, daß sie heimlich Kundschafter im Lande seien.“²⁷ På vanlige mennesker gjorde det farende folket fra sør et sterkt og ofte negativt inntrykk; noe som ikke har forandret seg i sekshundre år.

Når man sammenfatter aspektene som den opprinnelige befolkningen mistrodde de reisende for, så er det særlig tyveri, spåeri og spionasje. Dessuten ble den mørke hudfargen sett på som forstyrrende. I dag gjelder det for å være sikkert at Roma aldri har spionert. Når det gjelder tyveriet kunne riktignok ingen si at det ikke fantes tyveri blant de reisende, men samtidig er det ganske sikkert at det svært ofte har skjedd at reisende ble mistrodd og straffet for noe fastboende mennesker hadde gjort. Dessuten kan man hevde at folk allerede i middelalderen projekterte fryktene sine på fremmede fra øst. Særlig hudfargen til det reisende folket kan vanlige mennesker ha minnet om pesten som i det 13. århundre hadde drept omkring halvparten av befolkningen. I denne situasjonen hvor sosiale ordningene sprakk, hvor kirken begynte å dele seg og hvor herskerne ikke klarte det å stoppe osmanenes invasjon fra sørøst — som sagt var romafolket sannsynligvis til dels på flukt på grunn av den tyrkiske invasjon — må de fremmede og kulturen deres ha virket særlig fryktskapende.²⁸ Det kan være bra å forstå hvorfor folk var redd for og mistrodde sigøynere. Men dette hjelper bare til dels til å skjønne forfølgelsen som de reisende måtte leve med i mange hundre år:

En systematisk „sigøynerpolitikk“ begynte på riksdagene i slutten av det 15. århundre. Som i Norge ble det også i det tyske riket under keiseren Maximilian besluttet at sigøynere som inntil da ofte hadde fritt leide (freies Geleit) fra en eller annen herskapsinstans skulle landsforvises. Oppmerksomheten som sigøynerfolket fikk på riksdagene stod ikke i et proporsjonalt forhold til antallet deres; det var egentlig ganske få reisende slekt på den tiden. Men, bortsett fra mistroen blant vanlige mennesker, hadde også de mektige interesser som ble forstyrret av de reisende. Ved siden av fyrstene som gjerne ville ha full kontroll over dem som levde i landene deres var det særlig byborgerskapet som så på det farende folket som konkurranse. Ofte drev det omtalte folket handel og gjorde det på den måten mulig for bøndene å få slippe reisen til byen for å kjøpe det nødvendige. Det var noe som håndverks laugene i byene selvfølgelig ikke likte.²⁹

Mellom 1495 og 1800 kom det omkring 150 edikter fra forskjellige instanser, som hadde det som formål å få sigøynerne bort fra tyske fyrstendom. Jeg skal sitere en reformasjonsordning fra Hessen fra året 1540: „Nachdem durch Uns als des Landes-Fürsten beschlossen, daß in

²⁷ sitert etter Reemtsma S.28

²⁸ se Reemtsma S.30 f.

²⁹ se Reemtsma S.34 ff.

allen unseren Landen kei(n)e Zigäner noch fremde Bettler sollen gelitten werden; So soll Unsern Städten frey stehen, wann die Zigäner unsere Landesgrenzen berühren, dieselben zu überfallen, zu plündern und hernieder zu werffen.“³⁰ Også i Tyskland som i Norge ble det ved harde straff forbudt å huse færende folk. I 1686 ble det lov i Brandenburg at roma-menn skulle arresteres til „Festungshaft“, kvinner skulle brennmerkes og barn skulle „konfiskeres“.³¹ I 1725 gjorde kong Friedrich Wilhelm I det i Preussen til lov at alle Sinti og Roma som hadde fullt 18 år skulle kunne henges bare på grunn av at de tilhørte folket. Formålene med ordningene var forskjellige: Noen ganger var det ‘bare’ hensikten å få de reisende (som levde av næringer som gjorde reisene nødvendige) til å bosette seg og å tilpasse seg den herskende kulturen, men ofte var det et tydelig formål å utrydde folket fysisk. Samtidig må en som i Norge holde fast at ikke alle lokale administrasjoner og forlengst ikke hele den fastboende befolkningen fulgte lovene opp. Derfor lyktes det mange Roma å redde seg og slekten sin gjennom hele forfølgeshistorien.

Den gikk i det nittende århundre videre som før. Det som forandret seg hadde for det meste med ytre forandringer i den statlige og tekniske utviklingen å gjøre: For eksempel ble det, etter at det tyske riket var grunnlagt, i 1899 begynt med å samle informasjon til en sentral kartotek om omstreifere i hele riket, som kunne benyttes av alle lokale politiadministrasjoner. Slike kartoteker har eksistert i hele tiden siden 1899 og ligger nå, om med andre innhold, ved BKA (Bundeskriminalamt).³² Som allerede i senmiddelalderen fantes det også i det 19. og 20. århundre lov, som gjorde det mulig å utvise reisende folk hvis de ikke hadde skaffet seg næringsbrev, som det selvfølgelig var vanskelig å få tak i. Som eksempel nevner Katrin Reemtsma utvisningen av familien Staganos i 1907, da Norge hadde den siste fantejakten sin. Eksemplet viser med hvilken hensynsløshet utvisningen fant sted. For å kunne dekke kostnadene i sammenheng med utvisningene (særlig reisen sølv, men også administrative kostnader) ble dyrene og vognen til familien Staganos solgt og familien ble satt i forskjellige tog til Tyrkia.³³ På den måten mistet de nesten alt de hadde.

Rundt århundreskifte var politikken igjen preget av formålet av å få det færende folket til å bosette seg. I noen debatt i riksdagen var det forskjellige forslag hvordan man kunne tvinge sigøyerne til å slutte med reisene sine: blant annet mente representanten Frank fra „Zentrumspartei“ at det skulle være en mulig straff til å utvise reisende „in eine unserer Südseeinseln“.³⁴ Selv om den angivelige „Zigeunerplage“³⁵ etter det sentrale kartoteket kun omfattet omkring 3500 reisende Roma — sannsynligvis fantes det mange flere, men de fleste var bosatte — besluttet riksdagen at regjeringen skulle utarbeide et forbud mot „bandenweises Umherziehen der Zigeuner“³⁶; noe som regjeringen ikke gjorde.

30 sitert etter Reemtsma S.40

31 se Reemtsma S.40

32 se Reemtsma S.89 og 130

33 se Reemtsma S.90 ff.

34 sitert etter Reemtsma S.94

35 Reemtsma S.94

36 sitert etter Reemtsma S.94

I krigstidene, særlig i krigen med Frankrike 1870-71 og i den første verdenskrig ble det igjen rettet bebreidelser mot Sinti for å være spioner. Det ble også allmenn trodd at de klarte det med forfalskede legitimasjoner å slippe fra militærtjeneste. I sannhet var det svært mange Sinti som fulgte innkallingen til militær (selv om de kanskje hadde muligheten til å reise bort) og som til og med ble utmerket med orden. Men det ble selvfølgelig ikke kjent.³⁷

Helt fra middelalderen av og til tjuetallet i vårt århundre var sigøynerpolitikken reddet mot å utrydde levemåten til det farende folket, enten ved å utvise dem fra landet eller ved å tvangsbosette dem. Ofte var det slik at den statlige administrasjonen forfulgte formålet å bosette Roma og på den måten å assimilere dem til den vanlige levemåten i landet, mens den lokale administrasjonen helst ikke ville reisende ha bosatt på engen terreng. Lokalpolitikken gikk derfor ut på å landsforvise sigøynerne.

Dette forandret seg i tjuetallet. Nå kom det rasetenkningen (og kanskje også en slags sosial darwinisme) inn i den lokale og nasjonale politikken. Folk begynte å tro at nesten alt som preger et menneske var arvelig. Og hvis det var sånn så var det ikke mulig å assimilere folk som ikke ble akseptert på grunn av frakomst (som sigøynere og jøder), en seksuell legning (som homofile), sinnssjukdom o.s.v.. Tvert imot måtte man da frykte at det etter hvert ville bli enda flere 'lavtstående' individer hvis de omtalte hadde muligheten til å forplante seg.

Selv om det fantes langt fra noen bevis at sinnssjukdom, homoseksualitet, tyveri eller for den saks skyld en reisende levemåte var arvelige egenskaper (tvert imot fant selv eugenikkere etter hvert mange tegn på det ikke eller bare til dels var sånn³⁸) var den eugeniske tenkningen årsaken til en ny retning i politikken. Nå var det ikke lenger noen formål å bare utrydde levemåten til de reisende men til å utrydde de reisende sølv. Denne politikken traff forresten for første gang ikke bare Roma og Sinti som virkelig var 'farende' folk men også romaslekt som forlengst hadde bosatt seg. Utryddelsen skulle håndteres ved å sterilisere dem som etter allmenn oppfatning ikke skulle få lov å avle barn. Det gjaldt ikke bare for Tyskland eller Norge, men på samme måte for en del andre land: Det første landet som innførte en lov om adgang til steriliseringen var California i 1909. Så fulgte det i Europa Danmark i 1929 og Tyskland i 1933; Sverige, Norge, Estland, Finland og Island kom med steriliseringslovene sine mellom 1934 og 1936, og ofte tok de den harde tyske loven som forbilde.³⁹

Som i Norge hvor steriliseringen av sigøynere forgikk fra 1935 til femtiårene, var denne måten å behandle folket på altså vanlig i mange (men langt fra alle) europeiske land. I Sverige foregikk steriliseringen helt til 1975, og her var det omkring 60.000 mennesker, særlig kvinner, men sikkert bare til dels sigøynere, som ble sterilisert. I Danmark gikk steriliseringene til 1967, i Finland til 1970. I Østerrike og Sveits er steriliseringen ennå lovlig, selv om jeg ikke har noen informasjon om

37 se Reemtsma S.96 f.

38 se Klee, Ernst: Wie Eugenik die Köpfe eroberte. I: Die Zeit Nr.37. 1997. S.14

39 Akkurat på den dagen, da jeg hadde tenkt å bli ferdig med denne oppgaven, kom det en svært interessant „Dossier“ i „Die Zeit“. Den omhandler særlig steriliseringen i Sverige, men er likevel spennende i vår sammenheng: se Klee; se u.n.: Eurpoas Scham. I: Die Zeit Nr.37. 1997. S.15; se Matl, Wolfgang: Ein Alptraum vom reinen Schweden. I: Die Zeit Nr.37. 1997. S.13 ff.

at den ennå blir gjennomført hos farende. (Jeg tror at disse lovene i dag 'bare' gjelder sinnssyke.) I Tyskland ble det mellom 1933 og 1945 sterilisert omkring 400.000 mennesker deriblant „Zigeuner und Zigeunermischlinge - gleichgültig ob sozial angepaßt oder asozial und kriminell“ (Rasse- und Siedlungsamt der Berliner SS).⁴⁰ 'Zigeunermischling' var et eugenisk begrep som det var vanskelig å definere: De nasjonalsosialistiske 'ekspertene' i eugenikken og sigøynerpolitikken ble enige i at de „Nürnberger Blutschutzgesetze“ som ble brukt hos jødene ikke gikk langt nok hos Roma. Her ble en også regnet som sigøyner hvis han eller henne var „ZM-“ (Zigeunermischung mit vorwiegend deutschem Blutsanteil)⁴¹

Mens forfølgelsen av sigøynere i Norge var litt mindre umenneskelig i den forstand at hensikten med å utrydde folket ble gjennomført ved å hindre dem å forplante seg, ble dette i Tyskland ikke den eneste metoden. Inntil 1939 ble nesten alle Roma i Tyskland (også de som for lengst var bosatt) vist inn i sigøynerleire eller ghettoer. Disse lo vanligvis i utkanten av byene, ofte i nærheten til „Rieselfelder“, søppeldeponier eller kirkegård. Her måtte en leve i katastrofale utmykende forhold som heller ikke var forenlig med folkets religiøse renhetskulten. Men det kom verre. Fra og med 1939 ble Roma særlig i Tyskland, men også i Jugoslavia (som var delt mellom Tyskland og Italia) og i Romania deportert til konsentrasjonsleire, i Tyskland særlig til Auschwitz. Der ble folket myrdet. Tusenvis av mennesker ble sultet til død, ble tvunget til å arbeide (blant annet ved Siemens, Daimler-Benz, AEG, Messerschmitt, BMW, Volkswagen m.fl.) til de døde av anstrengelse, ble misbrukt til medisinske forsøk, ble skutt, ble forgast eller ble utslett på en annen oppfinnsom måte.⁴²

Etter at det var slutt med Hitlerdiktaturen ble det i noen grad bedre: Sinti ble i Tyskland ikke lenger drept og heller ikke sterilisert. (Steriliseringen har vært illegal inntil 1992, og nå gjelder en ny lov alleene i sammenheng med noen sinnssjukdom. Det fantes også før 1992 illegale steriliseringer, men så vidt jeg vet ikke hos sigøynere.⁴³) Men på den andre siden tok det nokså lang tid før det allmenn ble kjent at ved siden av jødene også sigøynerne ble utsatt for „Massenvernichtung“; mange vet det ennå ikke i dag. De reisende fikk forresten heller ikke bli nevnt på minnesmerker, og for lengst ikke sammen med jødene.

I motsetning til jødene var det for Sinti og Roma også vanskelig å få noen erstatning; de ble ikke ansett for å være forfulgt som folk men som forbrytere — og forbryter fikk ikke erstatning. I rettssak ble det ofte bestilt fagfolk som i nazitiden selv tok del i forfølgelsene og som selvfølgelig ikke tilga dette. En halvveis rettferdig lov om erstatning til Roma kom først i 1981, men også denne loven gjaldt utelukkende for dem som ennå ikke hadde klaget. Etter krigen var det ofte sånn at tyske menn og kvinner med en mørk fortid ble igjen ansatt i den nye administrasjonen: For eksempel ble Joseph Eichberger, som i Reichsicherheitshauptamt var ansvarlig for deportasjonen av Sinti og

40 sitert etter Reemtsma S.101

41 Reemtsma S.104; se Reemtsma S.103 ff.

42 se Reemtsma S.111 ff.

43 se Klee; se o.N; se Matl

Roma, etter 1945 ansatt som leder i sigøyneravdelingen i LKA (Landeskriminalamt) Bayern. Og han var ikke det eneste eksemplet.

Etter at den eldre lovgivningen var blitt avskaffet av okkupasjonsmaktene i 1945, ble det i femtiårene satt i gang nye „Landfahrerordnungen“. De var ofte sjikanøse lov som forbudt det å reise i ‘horder’ og som gjorde en særbehandling mulig. Behandlingen som Sinti og Roma fikk på grunn av disse lovene, bygget dessuten på en rasistisk (eller i det minste biologisk) tenkemåte som rådde i politikretser i mange år etter krigen og til dels inntil i dag. I Düsseldorf fantes det en særkommisjon for „diebische Landfahrer“⁴⁴ hvis leder Kriminalobermeister Hans Bodlée skrev i 1962: „Bei der zur Beobachtung zur Verfügung stehenden Personengruppe handelt es sich um [...] Zigeunermischlinge mit Elternteilen deutschblütiger, jüdischer, aber auch kombinierter Zusammensetzung, letztlich also Mischvolk aus drei Blutstämmen, bei denen — biologisch unterstellbar — eine Konzentration negativer Erbmasse zu verzeichnen sein dürfte (Verschlagenheit, Hinterhältigkeit, Brutalität, Trunksucht, Selbstmordneigung usw.)“⁴⁵.

En kollektiv fordømmelse ble altså igjen vanlig: Alle Roma gjaldt for å være uærlige. Riktignok sørget den begynnende ‘political correctness’ i åttiårene for at „Landfahrer“ og „Zigeuner“ i politidokumenter ble omdøpt til „HWAÖ“ (häufig wechselnder Aufenthaltsort)- und ‘TWE’ (Tageswohnungseinbruch)-Täterkreis“⁴⁶. Men samtidig forble det slik at politiet arbeidet med midler som ikke var vanlige hos alminnelige statsborger: Selv om det ikke forla noen konkret beskyldning kunne det skje at politiet kom med „ganze Einsatzkommandos“⁴⁷ til sted hvor både tyske Sinti og utenlandske Roma levde. Også er det (ennå i dag!) absolutt vanlig at politiet lager profylaktiske fingeravtrykk av Roma- og sintibarn selv om det ikke fins noen konkret mistanke mot dem. Behandlingen av sigøynerne i Tyskland er altså fortsatt preventiv og repressiv, noe som absolutt ikke stemmer overens med grunnloven og lovene som gjelder for andre alminnelige statsborgere.

Sammenfattende kan man si at Sinti og Roma etter krigen forble i hånden til motstanderne deres i politi, vitenskap og foreninger og at de på samme måte som i hele historien møtte en kollektiv fordømmelse. Først i søttiårene da de gamle menn som ofte også hadde hatt ansvar i samfunnets kamp mot det farende folket under Hitlerregimen trådte av kom det langsomt en viss forandring inn i hodene og etter hvert også inn i politikken. Erstatningsloven fra 1981 var kanskje et første tegn på det.

Samtidig klarte det farende (og i dag for det meste bosatte) folk det til tross for at slektene til dels har en vidt forskjellig kultur og språk å organisere seg, om ikke så slagkraftig som jødene, i en „Zentralrat“, som er blitt en av de best organiserte romaforeningene i Europa. Så kan det i dag hende at ytringer til „Zentralrat deutscher Sinti und Roma“ blir hørt. Men ennå har verken sentralorganisasjonen enn foreninger som „Gesellschaft für bedrohte Völker“ og heller ikke en del av opposisjonen

44 sitert etter Reemtsma S.128

45 sitert etter Reemtsma S.128

46 sitert etter Reemtsma S. 129

47 Reemtsma S.129

i forbundsdagen klart det å få en uttrykkelig beskyttelse for minoriteter inn i den tyske grunnloven. Det er foreløpig bare danskene som har fått en slik lov i Schleswig Holstein og Sorbene i Brandenburg.⁴⁸

Forholdet mellom samfunnet og romaminoritet i Tyskland og Norge i dag

Etter de politiske forandringene i 1989 kunne det ikke minst i Tyskland iakttas en ny forverring. Riktignok har mediedekningen om Roma alltid hatt en svært negativ tendens. Undersøkelser fra åttitallet viste at beretninger om Roma i lokalaviser enten dreidde seg om kriminalitet (60%) eller om konflikter (37%). Og hvis det så av og til fantes en artikkel med et annet emne så var den enten skrevet ut fra det samme perspektivet, eller Roma blir i en reparasjestil framstillet som et ukjent usivilisert folk fra India eller som et kollektiv med en helt fremmed men enhetlig kultur.⁴⁹

Særlig i asyldebatten, altså den politiske diskusjonen om en grunnlovsartikkel som garanterte alle av politiske grunner forfulgte asyl, ble Roma til et nytt fiendebilde (og til dels ble de også brukt til det). Selv om innbyggerne i førværende DDR ikke hadde noen kjennskap til reale (reisende) Roma skjedde det at de ble hysteriske når Romaflykninger fra østeuropeiske land skulle fraktes til asy lleirene i nærheten. Det gamle kollektive negativbildet var ikke forsvunnet ennå. Det ble grunnlagt lokale initiativer, av og til ledet av ordføreren, som utbredde frykten for sigøynere særlig på grunn av tyveri. Flyktingene fra Romania og Jugoslavia ble sammenlignet med grasshoppere, som etter borgerinitiativenes oppfatning ikke kunne integreres og som derfor (til dels i motsetning til andre flyktinger) ble hilst med setninger som: „Da kommen die Schweine. Los, hol die Kalaschnikow.“⁵⁰ Selv politikere fra venstre (som Daniel Cohn-Bendit, representant for det grønne partiet) transporterte negativbildet av Roma og Sinti videre.⁵¹

Roma fra Romania eller til og med fra Jugoslavia ble ikke sett på som rettferdige asylanter, selv om det knapt fins en folkegruppe som ble (og blir) så mye diskriminert både fra administrasjonen og fra befolkningen som Roma. Dette ble kanskje ikke oppdaget fordi det også i Tyskland var (og er) helt vanlig å bryte menneskerettigheter i sammenheng med Roma. I motsetning til antisemittismen som i stor utstrekning forsvant etter 1945, skjedde det samme ikke med sigøynerrasismen.

Hvordan det er i Norge kan jeg bare bedømme ut fra én artikkel i Dagbladet fra juni 1997. Men i denne artikkelen stod det kanskje allerede nok til å skjønne at det må være lite som har forandret seg.

Det er blant annet sosialsjefen i Oslo kommune Lasse Johannessen som kommer til ordet. Han var i mange år ansvarlig for sigøynersatsingen som etter 20 år og drøye 600 millioner kroner til bosetting, utdanning og sysselsetting ble nedlagt i 1990, og derfor skulle man egentlig tro at han hadde en positiv innstilling til denne saken. Men

48 se Reemtsma S.136 ff.

49 se Reemtsma S.165 f.

50 sitert etter Reemtsma S.169

51 se Reemtsma S.169

det er altså ikke sånn. Indirekte beskriver han klientene sine som dumme og arbeidsskye folk („han forsto ikke at han måtte være der og drive butikken“⁵²) med selsomme vaner (som renhetskulten) som isteden for å takke staten for å (tvangs-)bosette dem i „flotte boliger“ alltid reiste avsted igjen. Og Rådgiveren Karin Zetlitz i Sosialdepartementet forklarer at hensikten med denne satsingen var å „bryte ned sigøynernes reising og særvaner“⁵³. Viktige deler av kulturen til et folk blir altså beskrevet som „særvaner“ som må nedbrytes — og det fra en representant i sosialdepartementet, ukritisk sitert i en overregional storavis. Hun erklærer videre at satsingen ikke ble nedlagt fordi hensikten var urettferdig, men fordi „generelle negative trekk i gruppen ble forsterket“⁵⁴. Romabildet hennes stemmer altså fullt overens med sigøynferiebildet i mange land i mange hundre år.

Avisen nevner som positiv eksempel Nadjib Josef (16) som valgte å bryte med slekten for å ta grunnskoleeksamen (som om reisingen, ofte bare reisene om sommeren, og grunnskoleeksamen skulle være helt uforenelige) og som derfor blir beskrevet som „et vellykket resultat av satsingen på sigøynere“⁵⁵ — forresten en ganske nedverdiggende formulering om et menneske, synes jeg.

Historisk sammenfatning

Til slut skal jeg prøve å lage en kort og selvfølgelig forenklet systematisering i den historiske utviklingen i forholdet mellom befolknings flertallet og Roma:

Fra middelalderen og til midten av det 19. århundre ble Roma forfulgt både fra staten og fra befolkningen. Men det fantes tross alt ingen systematisk fremgangsmåte til å utrydde eller landsforvise dem. Dessuten var det sikkert mange som både i administrasjonen og i befolkningen ikke hadde noe imot dem. Tvert imot var det også mange som hadde nytte av den reisende og handel drevende gruppen.

Fra midten av det siste århundre (i Norge markert gjennom Sundts bok om fantefolket) til ca. 1920 ble de reisende sett på som et sosialt fenomen som systematisk skulle bli assimilert men også integrert i samfunnet. Formålet var å ‘redde’ dem fra en livssituasjon (og kultur) som ble betraktet som mindreverdige og ikke ønskelige. Man ville utsette levemåten deres. Men det fantes en viss motsetning mellom den overregionale politikken som gikk ut på å bosette de reisende og den lokale politikken som gikk ut på å landsforvise dem.

Fra ca. 1920 (i 1922 ble det første forskningsinstitutt om eugenikk grunnlagt i Sverige) til i det minste til 1970 var det en sterk tendens til å se på Roma som en rase som av eugeniske grunner skulle utryddes. Ikke bare kulturen deres men også menneskene selv var mindreverdige og en fare for de fastboende. De skulle ikke lenger bli integrert i samfunnet, men helst skulle de dø ut. I Tyskland drev man mellom 1933 og 1945 en aktiv politikk til å myrde folket; etter 1945 ble politikken igjen (som før

52 Ergo

53 se u.n.: Staten vet ingenting. I: Dagbladet 28.6.1997. S. 12

54 se u.n.: Staten vet ingenting. I: Dagbladet 28.6.1997. S. 12

55 Ergo, Thomas og Torgeir Fjeld: Nadjib tok eksamen. I: Dagbladet 28.6. S13

1920) å assimilere det. I de fleste andre land, også i Norge, utviklet sigøynepolitikken seg mindre brutal, men samtidig hold viljen til å utrydde folket ved steriliseringer og tvangsadopterings seg lengre.

Etter 1970 ca. til 1989 fant det sted en positiv utvikling i akseptansen. I Norge var det bare noen få Roma igjen; i Tyskland var denne gruppen stort sett bosatt. Romafolket klarte det å organisere seg, og samtidig vokste det i befolkningen en viss bevissthet for forfølgelseshistorien fram som ytret seg i utstillinger og noen mer nøytrale bøker. I slutten av tidsrommet fikk folkegruppen i Norge en status som en av landets minoriteter og dermed en viss anerkjennelse. I Tyskland fikk, om bare noen, en erstatning for det de måtte oppleve under nazitiden.

Etter 1989 har utviklingen i mange europeiske land vært mindre positiv. Igjen blir Roma forfulgt, særlig i Jugoslavia og Romania, men også i andre østeuropeiske land, mens akseptansen i Tyskland minket i sammenheng med de store flyktningbølgene fra østeuropa. I Norge ser det ut som om minoriteten heller er et ikke-tema; noe som er ganske forståelig når en vet at det lever maksimalt 1000 Roma i Norge og at de fleste også her er forlengst bosatt.

Alt i alt er det vel ingen grunn til å være altfor optimistisk. Selv om man kan håpe at det gamle fiendebildet av den uærlige og arbeidsskye sigøyneren etter hvert vil gå ut av verden, må en tilgi at denne myten og den kollektive fordømmelsen har hold seg i mange hundre år. Det er derfor lite årsak til å tro at dette vil forandre seg snart. Det kommer til å bli en lang kamp ...

Emnet i sammenheng med et seminar om nazismen i Norge og Tyskland

Jeg synes at historien til den reisende folkegruppen viser klart at nazismen (og rasismen) var et utbredt fenomen også i Norge, selv om NS som det eneste nazistiske partiet ikke feiret noen stor suksess som NSDAP i Tyskland. Nazismen i Norge blir ofte sett på som en nesten søt fenomen som bare ytrer seg i nasjonale symboler som barnetog, brunost, skisport og nissen, for å nevne bare noen eksempler.

Hvis man samtaler med nordmenn eller leser i norske historiebøker om Okkupasjonstiden, så får man lett inntrykk av, at egentlig nesten ingen var nasist og nesten alle var i motstandsbevegelsen. Selv om en må tilgi at motstandsbevegelsen i Norge var ganske imponerende (i alle fall i forhold til Tyskland, selv om det her sikkert var mye vanskeligere å opponere mot systemet), så tror jeg at man må innse at motstanden var en nasjonal(istisk) motstand mot den tyske okkupasjonen men ikke noen motstand mot nazismen og rasismen. Ellers er det, synes jeg, vanskelig å forklare, hvorfor de rasistiske lovene fra mellomkrigstiden (og heller ikke vergerådsloven fra tiden rundt århundreskiftet) ble opphevd straks etter at okkupasjonen var over. Det tok mange år før disse lovene ble hevd opp, og selv da man var kommet så langt ble ikke den diskriminerende tradisjonen lagd til side. Historien til de reisende er derfor et godt eksempel på en dårlig side i norsk historie som ennå må opparbeides.

Dette angår, om her bare når det gjelder sigøyerne, også Tyskland. Her ble det mye snakket og skrevet om feilene man gjorde i tidligere tider og særlig i nazitiden. Men som i Norge var historien til diskrimineringen av Sinti og Roma et ikke-tema.

Litteratur

- Ergo, Thomas og Torgeir Fjeld: Nadjib tok eksamen. I: Dagbladet 28.6. S13
- Ergo: Thomas: Slakter sigøynersatsing. I: Dagbladet 28.6.1997. S. 12 f.
- Klee, Ernst: Wie Eugenik die Köpfe eroberte. I: Die Zeit Nr.37. 1997. S.14
- Klusen, Ernst: Deutsche Lieder. Frankfurt a.M. 1995
- Matl, Wolfgang: Ein Alptraum vom reinen Schweden. I: Die Zeit Nr.37. 1997. S.13 ff
- Reemtsma, Katrin: Sinti und Roma. Geschichte, Kultur, Gegenwart. München 1996
- Schlüter, Ragnhild: De reisende. En norsk minoritets historie og kultur. Oslo 1993
- u.n.: Eurpoas Scham. I: Die Zeit Nr.37. 1997. S.15
- u.n.: Staten vet ingenting. I: Dagbladet 28.6.1997. S. 12